

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII
LINGVISTICE ȘI LITERARE

TEZĂ DE DOCTORAT

Facerea patriei în literatura de călătorie a secolului al XIX-lea românesc

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Bican Ioana

Student-doctorand:

Sabou Lavinia Teodora

2022

Cuprins

0. Introducere..... **Error! Bookmark not defined.**
1. Discursuri ale națiunii **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.1. Etnotip și comunitate culturală **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.1.1. Caracterul național și etnotipul..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.1.2. Comunitatea culturală și comunitatea politică .. **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.2. Identitatea națională și imaginarul naționalist..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.3. Principatele române și naționalismul romantic occidental..... **Error! Bookmark not defined.**
2. Locuri ale memoriei naționale. Elemente de geografie literară..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1. Însuflețirea patriotică a spațiului. Spații geografice și locuri literare ale imaginarului naționalist..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2. Călătoria acasă și călătoria în străinătate. Rolul scrierilor de călătorie în formarea unei identități culturale europene..... **Error! Bookmark not defined.**
3. Facerea patriei. Configurări simbolice ale „raiului pe pământ” **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1. Locuri de extaz patriotic. *Obiecte spațio-temporale*. Trasee privilegiate..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1.1. Munții Neamțului **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1.2. Valea Oltului..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1.3. Malurile Dunării..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1.4. Dacia patriarhală **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2. Teme și motive ale patrioticului în istoria locului **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2.1. Locuri ale trecutului glorios. Monumentul, eroul .. **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2.2. Locuri de apărare. Cetăți și mănăstiri, munți și păduri..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2.3. Locuri periculoase. Dușmanul, tâlharul, boierul, barbarul Europei de Est **Error! Bookmark not defined.**

3.2.4. Locuri de rezistență. Satul românesc și spațiul folcloric	Error! Bookmark not defined.
3.3. Geografia locului în paradigma ideologiei romantice: vedere și viziune	Error! Bookmark not defined.
3.3.1. Privire asupra locurilor românești în cheia exotismului	Error! Bookmark not defined.
3.3.2. Privire asupra locurilor românești în cheia pitorescului	Error! Bookmark not defined.
4. Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Anexe	Error! Bookmark not defined.
Anexa I: Picturi și ilustrații	Error! Bookmark not defined.
Anexa II: Hărți	Error! Bookmark not defined.
Anexa III: Fotografii.....	Error! Bookmark not defined.
Bibliografie.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Bibliografie primară</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Bibliografie secundară</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Resurse electronice</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Opere lexicografice</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Resurse vizuale și cartografice</i>	Error! Bookmark not defined.

Cuvinte-cheie: pașoptism, naționalism, geografie literară, imagologie, literatură de călătorie, memorialistică, imaginarul patriei, obiecte spațio-temporale, locuri/ figuri ale memoriei/ în memorie, cartografie literară.

Rezumat

Prin mișcarea lor, cartografiată în literatura de călătorie, pașoptiștii creează un spațiu imaginar – patria, pornind de la un spațiu real, îmbogățindu-l cu semnificația subiectivă și ideologic-naționalistă a patrioticului. Lumea proiectată, cea a patriei, se constituie ca univers edenic ce suscită extazul patriotic. Această lume relevă modalitatea în care peisajul național reflectă perspectivele subiectului pașoptist și, în egală măsură, prejudecățile culturale care îi conturează privirea. Perspectiva de ansamblu asupra locurilor cuprinse în Principatele române indică nu o simplă vedere a locurilor, o privire ce cartografiază spațiul la nivel geografic, ci viziunea ideologiei romantismului naționalist, articulată în liniile de contur ale peisajului național. Traseele privilegiate ale pașoptiștilor, cartografiate de scrierile lor de călătorie, dar și locurile comune ale discursului lor public ilustrează câteva proiecții reiterative ce articulează reprezentările importante ale patriei ca „rai pe pământ”, izolate în cercetarea noastră ca tropi literari supuși analizei imagologice și geocritice sau geopoetice. Conturând ipostaze ale patriei, tropii de reprezentare pe care analiza noastră i-a scos la iveală sunt patria-mamă, patria-iubită (logodnică sau soție), patria ca țărancă româncă, patria-Dochia, patria ca vatră istorică și zid al credinței, patria-peisaj și patria-popor.

Primul capitol al tezei, *Discursuri ale națiunii*, deschide cadrul teoretic în care ne situăm, consemnând accepțiuni ale ideii de națiune și elemente ale câmpului semantic pe care

aceasta îl circumscrie, selectate în funcție de relevanța lor pentru contextul social și politic, dar și istoric și literar al prezentei teme de cercetare. De asemeni, am optat pentru prezentarea teoretică a conceptelor și instrumentelor compatibile cu perspectivele interpretative de la care am pornit, urmărind, în egală măsură, lectura contextului european și românesc – istoric, cultural și ideologic, în care literații pașoptiști își scriu textele, contribuind în mod fundamental la edificarea culturii române, dar și la construcția unor reprezentări identitare foarte puternice. În acest sens, am văzut că discursurile tuturor națiunilor recurg la reprezentări instituite prin intermediul unui principiu al comparației exclusiviste, regăsit în etnotipuri, în imaginea caracterului și identității naționale, integrate unui imaginar naționalist colectiv foarte longeviv.

Primul subcapitol, *Etnotip și comunitate culturală*, circumscrie, pe de o parte, teoretizarea și periodizarea caracterului național (în *1.1.1. Caracterul național și etnotipul*) și a metabolizărilor sale în stereotipuri și etnotipuri, în structura reprezentărilor naționale, pe de altă parte, prezentarea unor accepțiuni ale națiunii și ale mișcărilor naționale (în *1.1.2. Comunitatea culturală și comunitatea politică*), percepute ca niște „comunități imaginate”, fie politice (tipul națiunii civice, instituite pe principiul suveranității populare și al libertății cetățeanului, model desprins din tradiția statală franceză), fie culturale (tipul națiunii culturale, entitate istorică, organică, ce generează o identitate legitimată prin comunitatea de limbă, etnie, origine, cu rădăcini în filonul german al viziunii romantice asupra poporului ca organism viu, materializare a universalității). Etnotipul, instrumentalizat de școala franceză, dintr-o perspectivă etnopsihologică esențialistă asupra etnicului, ca identitate colectivă (Guy Michaud¹), este articulat, în cadrul Școlii de la Aachen, ca instrument imagologic ce structurează formulările stereotipice ale imaginilor naționale și, îndeosebi, ale imaginilor diferenței dintre popoare²; în acest sens, Joep Leerssen definește etnotipurile ca „locuri comune și stereotipuri ale modalității în care îi identificăm, îi privim și îi caracterizăm pe ceilalți ca opuși nouă înșine”³. Pe de o parte, aceste reprezentări etnotipice sunt instrumentalizate politic în ideologia naționalismului, legitimând apartenența la o comunitate politică. Însă etnotipurile dau seama, îndeosebi, de contururile culturale ale unei comunități; ca atare, mizele în analiza imagologică a reprezentărilor naționale implică, de fapt, investigarea comunității culturale și a etnotipurilor ce conturează imaginile naționale în discuție, iar nu a națiunii și a identității naționale, în sens larg și, paradoxal, reductiv.

¹ Guy Michaud, *op. cit.*, p. 19-34.

² Joep Leerssen, „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world”, în loc. cit., p. 17.

³ Idem, *Nationalist Thought in Europe. A Cultural History*, ed. cit., p. 17: „commonplaces and stereotypes of how we identify, view and characterize others as opposed to ourselves”.

Al doilea subcapitol, *Identitatea națională și imaginarul naționalist*, dezbate accepțiuni ale apartenenței, ale identității sociale și ale celei naționale. Această secțiune ilustrează faptul că, deși mijloace consacrate de expresie a identității naționale – etnia, limba, spațiul geo-politic comun, pot fi desprinse din ansamblul de reprezentări ale unei comunități naționale, mai mult decât aceste mijloace, identitatea națională își definește expresia prin modalități de construcție a percepțiilor, a autoimagineilor (identitatea diacronică), a heteroimagineilor (identitatea sincronică) și, în esență, a tuturor reprezentărilor memoriei culturale a comunității. Dacă orice identitate socială conturează un mod de apartenență la o colectivitate și îl transcrie în imaginarul social, atunci identitatea națională ilustrează cu atât mai mult un spațiu imaginativ, proiectat de discursuri ale comunității, circumscrise unui imaginar naționalist identitar. În variatele sale bazine semantice, etnotipurile aduc în discuție identitățile, însă fără a le valida sau a le contesta, ci doar trasându-le reprezentările.

Ultima secțiune a primului capitol, *Principatele române și naționalismul romantic occidental*, abordează contextul cultural și istoric din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Moldova și Țara Românească: mișcarea revoluționară de la 1848 și importanța sa strategică pentru unificarea din 1859, aportul intelectualilor la edificarea societății românești moderne, configurarea programului național romantic, în vederea reclamării politice a autonomiei și autodeterminării statale, specifice pentru întregul spațiu sud-est european. Nucleele principale, în imaginarul patriei, urmează direcțiile programatice ale „Introduției” la *Dacia literară*, peisajul național, folclorul și istoria, trei depozitare ale autenticității caracterului național. În acest sens, am formulat intenția centrală a cercetării, aceea de a urmări maniera în care construcția peisajului național/ local și a geografiei acestuia este determinată de un estetism militant, instituit pe rural și tradiții folclorice, istorie națională, caracter național. Reprezentările literare ale locurilor românești, dominate de imagini ale eroismului, legitimează sentimentul demnității patriotice, irigate de spațiul edenic al patriei, imaginat sub forma patriei-mame, patriei-iubite (logodnică sau soție), patriei ca țărancă româncă, patriei-Dochia sau patriei-peisaj, a patriei ca vatră istorică și zid al credinței, a patriei ca popor, prin interacțiuni, la nivelul imaginarului, ale constelațiilor specifice peisajului național, istoriei, folclorului. Reflexie ideologică a naturii, peisajul național constituie un construct cultural, o lectură naționalistă a spațiului geografic, în cadrul căreia localul se articulează ca placă turnantă a caracterului național.

Dacă investigarea imagologică face vizibile modalitățile de acțiune în procesul de stereotipizare a naturii și liniile de forță ale etnotipurilor, interogând motivațiile unor opțiuni și preferințe pentru anumite locuri și peisaje, geografia literară cartografiază povestea locului și

stratigrafia acestuia. În vederea decelării perspectivelor ideologice, estetice, mitice, identitare, culturale, ce articulează locul și peisajul național, în literatura de călătorie a pașoptiștilor, am formulat etapele metodologice necesare, în analiza imaginarului naționalist: am considerat unitățile de relief reprezentate în discursul literar pașoptist drept obiecte spațio-temporale⁴, desemnând moduri în care istoria se transpune în spațiu, prin straturi rezultate în intersectarea perspectivelor (a percepțiilor asupra referentului legat de o reprezentare spațială), dar și prin mai multe temporalități paralele, ce conferă prezentificarea trecutului. Apoi, am considerat că temele și motivele ce construiesc istoria locului, decantabile în straturile obiectelor spațio-temporale, pot fi privite ca „locuri ale memoriei” (în accepțiunea lui Pierre Nora⁵), „figuri ale memoriei” (în accepțiunea lui Jan Assmann⁶) și „locuri în memorie” (în accepțiunea lui Hans Belting⁷). Pe lângă prezența lor în peisajul mental al comunității culturale, aceste *locuri* alimentează imaginarul patriei, printr-un transfer inerent al reprezentărilor, între locul imaginat și cel referențial. Dacă locurile memoriei (*lieux du memoire*) desemnează nu atât o tradiție statică, ci laboratorul în care memoria lucrează, figurile memoriei (*figures of memory*) metabolizează legăturile dintre trecutul actualizat și memoria sa culturală (organizată în instituții ale celebrării), ilustrând o semnificativă capacitate de reconstruire. Această tendință dinamică de reformulare generează estomparea tot mai pronunțată a caracterului permanent în reprezentarea unui loc, rezultatul fiind formulat de Hans Belting ca substituție a locurilor cu imaginile lor – locurile în memorie (*places in memory*) sunt urme ale locurilor fragmentate, semne dintr-un palimpsest, în care imagini spațio-temporale suprapuse nu se mai potrivesc cu referentul geografic. Ca atare, locurile devin relevante prin propriile reprezentări, iar nu prin realitatea lor concretă.

În cel de-al doilea capitol, *Locuri ale memoriei naționale. Elemente de geografie literară*, am subliniat legătura dintre reprezentările spațiale ale călătoriei și sentimentul patriotic care le însuflețește, investindu-le cu o memorie națională. Filtrate prin subiectivitatea vocii auctoriale, spațiile geografice traversate devin, prin intermediul ficțiunii, locuri literare multistratificate, produse ale unui ansamblu de procese memoriale variate, ce redau autoreprezentări, impresii, prejudecăți și intenții ale călătorului. Acestea dau seama atât de predeterminări culturale, cât și de memoria subiectivă și estetică a fiecărui scriitor în parte. Tropii literari ai patriei redați în primul subcapitol, *Însuflețirea patriotică a spațiului. Spații*

⁴ Andreea Răuceanu, *Bucureștiul literar*, ed. cit., p. 202-203. Bertrand Westphal, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*, ed. cit. **Maria Luiza** Carrozza, loc. cit.

⁵ Pierre Nora (ed.), *Les lieux de mémoire. I. La République*, ed. cit., p. X.

⁶ Jan Assmann, loc. cit., p. 129: „*figures of memory*”.

⁷ Hans Belting, *op. cit.*, p. 41: „*places in memory*”.

geografice și locuri literare ale imaginarului naționalist, unii dintre ei întâlniți și în registrul artistic, analizați din perspectiva relației dintre subiectivitatea creatoare, animată de patriotism, și modalitățile de reprezentare a locurilor ce cultivă memoria națională, sunt patria-iubită (logodnică sau soție), patria ca țărancă româncă, patria-Dochia, patria-mamă (văduvă de bărbat și de fii, la Alecu Russo, sau mama în ipostaza de soră/ iubită – Eugenia și Elena Negri, la Bălcescu, Alecsandri, C. Negri, Bolintineanu, reprezentate de pașoptiști ca figuri materne prin excelență). Reprezentarea estetică a națiunii în ipostaze antropomorfe ilustrează forța de expresie a valorilor naționale simbolizate de țăranul român, dar și de devotamentul și frumusețea specifice ipostazei feminine a patriei. Alte reprezentări ale națiunii române valorifică pandantul masculin al patriei, în evocările unor locuri și timpuri eroice: patria ca vatră istorică (moștenire pierdută sau înstrăinată) și zid al credinței (bastion al cruciaților în trecut sau ultimă redută europeană în fața otomanilor, în prezentul pașoptiștilor).

De asemenea, am remarcat că patria este ipostaziată prin intermediul acelorași hărți mentale nu doar în structura de reprezentare a locurilor vizitate pe teritoriul românesc, ci și în configurarea spațiului ca alteritate, în cadrul notelor de călătorie în străinătate. Al doilea subcapitol, *Călătoria acasă și călătoria în străinătate. Rolul scrierilor de călătorie în formarea unei identități culturale europene*, urmărește reflexiile formelor de relief ale străinătății în peisajul patriei și modalitățile în care etnotipurile străinilor contribuie, prin contrast, la definirea caracterului național românesc, la conturarea unui spațiu de identitate și a unui patrimoniu generos de autoimagini și heteroimagini, inserate în straturile locurilor reprezentate, în peisaje, locuri de oglindire, micro-medalioane, în locuri și figuri ale memoriei. Am observat că experiența exilului, îndeosebi, dezvăluie liniile unei patrii interioare⁸ ce se infiltrează în toate impresiile asupra peisajului străinătății, condiționându-l să se asemene pământului natal. Revelația patriei în călătoriile pașoptiștilor se deslușește pe harta locurilor traversate din țară în străinătate, iar redescoperirea unor veritabile semnificații patriotice ale spațiului românesc are loc abia când se îndepărtează de teritoriul autohton. Imaginația cartografică urmează, astfel, o mișcare circulară, între acasă și străinătatea occidentală sau orientală care, prin internalizarea subiectivă a heteroimaginilor, transpune călătorul înapoi în paradisul pierdut al patriei. Prin intermediul cartografiei literare, constituite pe principiul interdependenței dintre reprezentarea spațială și actul narativ⁹, am izolat, în demersul analitic, câțiva tropi reprezentativi în configurarea literară a spațiului străinătății ca reflexie a ținutului autohton, i.e. tropul patriei-

⁸ Pierre Bayard, *op. cit.* § 103.

⁹ Robert T. Jr. Tally, *Spatiality*, ed. cit., p. 4.

peisaj (regăsit la Kogălniceanu, Alecsandri, C. Negri, D. Ralet, Bolintineanu, I. Codru-Drăgușanu), al complexului anonimului și inferiorității moldovalahilor în spațiul european (prezent în scrierile lui Ghica, Alecsandri, Bolintineanu), al țăranului român și al străinului călător în Principate. Am urmărit, în discursul călătoriilor pașoptiste în afară, configurarea și recurența primilor doi tropi amintiți, dedicându-le țăranului român și străinului călător în Principate un spațiu de analiză mai amplu, în cel de-al treilea capitol al tezei.

Cel de-al treilea capitol, *Facerea patriei. Configurări simbolice ale „raiului pe pământ”*, cuprinde cea mai mare parte a analizelor și interpretărilor pe care cercetarea noastră le propune în investigarea construcțiilor simbolice aflate în acțiune în reprezentarea patriei ca eden primordial. Primul subcapitol, *Locuri de extaz patriotic. Obiecte spațio-temporale. Trasee privilegiate*, delimitează patru zone geografice ale țării, care prezintă, la nivel discursiv, o densitate ofertantă de reprezentări spațiale, întâlnite la majoritatea scriitorilor pașoptiști. Am observat că traseele privilegiate ale acestora se concretizează vizual, pe hărțile narrative, prin intermediul unor obiecte spațio-temporale, ce articulează memoria locurilor, construind identitatea națională a acestora prin elemente de peisaj, istorie sau folclor. Dacă Oltul, Dunărea, Dacia patriarhală se constituie ca obiecte spațio-temporale de sine stătătoare, Munții Neamțului circumscriu un întreg areal conturat de astfel de obiecte: vârful Ceahlăului, râul Bistrița, cetatea Neamțului, Piatra-Teiului și Stâncă Corbului. Într-o primă etapă, obiectele spațio-temporale se concretizează dintr-o perspectivă de analiză geocentrată, fiind forme spațiale înscrise într-un registru spațial concret, localizat geografic, ancorat într-o temporalitate susceptibilă de a fi materializată. Apoi, obiectele spațio-temporale, articulate în mișcarea trasată de itinerariile călătorilor, ilustrează o perspectivă egocentrată, vizibilă în legătura personală, subiectivă, dar și intermediată cultural, între călător și locul vizitat. Această legătură implică intermediari ca poziția geografică, istoria locului, tradițiile și obiceiurile oamenilor întâlniți pe drum, elemente ce conturează liniile unei reprezentări mentale de ansamblu, în patria interioară a pașoptiștilor, anume „gândirea-peisaj”¹⁰. Concretizată ca o conștiință spațială, această formă de gândire cartografiază sentimentul patriotic (în „psihogeografii”¹¹ autentice, peisaje mentale și „afecțiuni peisajere”¹² individuale), în hărțile literare corespondente locurilor cu o memorie aparte, conservată în straturile istorico-geografice ale obiectelor spațio-temporale. Rezultatul

¹⁰ Michel Collot, *La Pensée-paysage*, ed. cit., p. 12.

¹¹ Jean-Marc Besse, *Le goût du monde*, ed. cit., p. 194.

¹² Pierre Sansot, *op. cit.*, p. 165.

acestei cartografieri rezidă într-un „lexic al întinderii”¹³, în care patria pașoptiștilor apare într-o ipostază metaforică a paradisului.

Vârful Ceahlăului sau Pionul, din Munții Neamțului, relevă un substrat mitic, folcloric, învestit cu structuri etnotipice ale unei identități naționale oglindite în tradiții și obiceiuri. „Doina la care muntele răspunde”¹⁴ sugerează prezența unui spațiu arhaic, accesibil doar prin inițierea din urcușul alpestru, cu susținerea localnicului („plăieșul” sau „ciobanul”, la Asachi, Russo, Alecsandri), „omul-peisaj”¹⁵ ce asigură imersiunea autentică în spațiul folcloric autohton. Râul Bistrița contribuie, la rândul său, la articularea aceluiasi spațiu mitic, folcloric, strecurat în reprezentările patriei-peisaj, ale patriei ca munteancă româncă, ale patriei-Dochia; pe de altă parte, obiectelor spațio-temporale ipostaziate în Stânca Corbului și Piatra-Teiului, dar și în Cetatea Neamțului, le-am alocat un spațiu de analiză mai potrivit, în cea de-a doua secțiune a capitolului al treilea, în discuția despre locurile periculoase și cele de apărare ale patriei. Valea Oltului desemnează obiectul spațio-temporal cu cea mai mare densitate istorică, în reprezentările literare pașoptiste. După cum am putut urmări în memorialul lui Gr. Alexandrescu și în însemnările de călătorie ale lui Bolliac, din 1858 și 1869, Oltul este bogat în „suvenire” istorice, regăsite în situri arheologice, în cetăți și mănăstiri, ca urmare a unor suprapuneri în straturi, ale peisajelor pitorești, istorice, religioase, atât naturale, cât și culturale. Al doilea fluviu ca întindere din Europa, Dunărea ilustrează, în reprezentările pașoptiștilor, obiectul spațio-temporal profund autohtonizat, învestit cu un pregnant conținut identitar, în virtutea rolului său defensiv pentru spațiul geo-politic al țărilor române. Frontieră între străinătatea amenințătoare și pământul natal (de ocrotit, de conservat), Dunărea se constituie ca reductă de forță a identității naționale, linie defnitorie pentru țările române (cunoscute în epocă și ca Principatele Dunărene sau Danubiene), arteră importantă în reprezentările pașoptiste ale patriei. Ipostaziată alegoric ca vechi și fidel strateg în istoria bătăliilor dintre români și invadatorii lor, Dunărea este un personaj „bătrân” la Russo, Asachi, Bolliac și Bolintineanu, dar și un „narrator indirect”¹⁶ al „faptelor celor mari”¹⁷ – războaiele daco-romane, construirea podului lui Traian, luptele cu popoarele migratoare, cu turcii, dar și debutul exilului intelectualilor pașoptiști. Totodată, Dunărea ilustrează „un act de peisaj în formare – orizontul”¹⁸, în poezia lui Cezar Bolliac, *O dimineață pe Caraiman*, dar și în pictura lui

¹³ Gérard Genette, *op. cit.*, p. 106.

¹⁴ Gheorghe Asachi, *Opere, vol. II*, ed. cit., p. 503.

¹⁵ Marc Brosseau, *op. cit.*, p. 210.

¹⁶ *Ibidem*, p. 197.

¹⁷ Dimitrie Bolintineanu, *Opere VI: Călătorii*, ed. cit., p. 11.

¹⁸ Rachel Bouvet, „Topographier pour comprendre l'espace romanesque”, ed. cit., p. 85.

Gheorghe Tattarescu, *Deșteptarea României*; reprezentarea fluviului ca materializare a orizontului, printr-o analiză geopoetică, relevă mize identitare și autoimagini etnice. Pe de o parte, atât Oltul sau Dunărea, cât și Munții Neamțului desemnează forme de relief cu un referent geografic real, locuri ce oferă o perspectivă geocentrată prolifică; pe de altă parte, Dacia patriarhală, neavând decât un referent istoric și profund mitizat, ilustrează o perspectivă egocentrată asupra locului, redată în tonalități mistice. Geografia dispărută a Daciei antice primește în imaginarul social al comunității culturale românești statutul unui arhetip identitar; ipostază a mitului romantic al paradisului pierdut, reprezentare simbolică a unificării celor trei mari provincii românești într-un singur stat, imagine centrală a ideologiei dacismului, Dacia patriarhală circumscrisă peisajul edenic primordial, ipostaziat atât pe filonul geto-dacic (la Alecu Russo, C. Bolliac, D. Bolintineanu), cât și pe cel daco-roman (al *Daciei felix*, la N. Bălcescu), articulând o viziune istorică mistică, fondată pe miturile descendenței și ale originii din cultura română. În această discuție, am arătat modul în care etnotipul românului se construiește, în scrierile pașoptiste, pe structura etnotipică a dacului (în virtutea intenției de legitimare a originii), observând de-a lungul parcursului analitic faptul că reprezentarea dacilor se construiește ca „imagemă”¹⁹, acumulare a contra-imaginilor ce dau seama de influențe culturale sau ideologice. De asemeni, important de remarcat este maniera în care configurarea „raului pe pământ” în trecutul mitic al Daciei, dar și în cel mai recent, înscris în celelalte obiecte spațio-temporale, are loc în oglindă cu perspectiva unui viitor „de aur” al patriei, concretizat ca împlinire a idealurilor politice. Toate aceste linii de contur, al căror conținut rezidă în vizualizarea obiectelor spațio-temporale ca straturi de istorie și geografie, de trecut și prezent, de memorie și identitate, articulează ipostaza a ceea ce am definit drept patria-peisaj, reprezentare ce capătă dimensiuni discursive semnificative în scrierile pașoptiștilor.

Cea de-a doua secțiune a capitolului, *Teme și motive ale patrioticului în istoria locului*, abordează elementele tematice ale patriei-popor, valorificându-le ca figuri ale memoriei culturale, ce redau fie trecutul glorios (tezaurizat material și imaterial prin cultul monumentelor și al eroilor), fie tradiția istorică înscrisă în locurile strategice de apărare (cetăți și mănăstiri, munți și păduri), dar și în locurile periculoase, impregnate fie de asediul dușmanului, al tâlharului, al boierului (configurate prin heteroimagini), fie de stagnarea barbarului autohton (subliniată prin autoimagini). Am considerat oportun ca locurile reprezentate prin lentila descriptivă a tradițiilor și obiceiurilor autohtone să fie conotate simbolic ca bastioane de rezistență, în contextul în care satul românesc, reprezentat de pașoptiști ca exponent al spațiului

¹⁹ Joep Leerssen, „Imagology: On using ethnicity to make sense of the world”, în loc. cit., p. 18.

folcloric și univers edenic atemporal, este considerat și un autentic depozitar al caracterului și identității naționale, al culturii populare, în care rezidă forța de reziliență a națiunii române în fața adversităților din afară. În acest sens, am putut cartografia patru locuri semnificative ale peisajului național, ce articulează reprezentarea patriei-popor: locurile trecutului glorios, locurile de apărare, cele periculoase și cele de rezistență. În analiza acestor toposuri simbolice (trecutul, spațiul defensiv, ofensiv sau rezilient), am observat că ele ilustrează, în anumite privințe, o legătură evidentă cu referentul istoric și geografic, încurajând, în același timp, legături ficționale, imaginative, din sfera legendarului „se spune că”.

În *Locuri ale trecutului glorios*, am urmărit modalitățile în care evocarea trecutului și sublinierea tradițiilor autohtone proiectează un spațiu feeric, vârstă paradisiacă metaforizată de Alecu Russo ca „leagăn”²⁰ al copilăriei. Valorile trecutului patriarhal conturează un „rai pe pământ”, în mijlocul poporului, iar evocarea acestuia conturează memoria culturală a colectivității, cartografiată în „gândirea-peisaj”, cu ajutorul unor figuri ale memoriei: vestigii istorice (ruine, cetăți, obiecte arheologice), monumente (precum Columna lui Traian), embleme ale eroului (exponenții voievodali Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrân, figurile patriarhale Decebal și Traian, personalitățile mai recente ale lui Tudor Vladimirescu și Alexandru Ioan Cuza, haiducii legendari, cunoscuți sau anonimi). Secțiunea *Locuri de apărare* investighează configurarea discursivă a imaginii protectoare a naturii, îndeosebi a muntelui, prin cartografia narativă a unor bastioane alpestre: cetăți, mănăstiri, păduri. În *Locuri periculoase*, am analizat două reprezentări celebre ale peisajului patriei pașoptiste (Piatra-Teiului și Stânca Corbului), investigând, în egală măsură, metabolizarea spațială a relației dintre loc/ peisaj și alterități ostile. În acest sens, locuri periculoase, la nivelul imaginarului patriotic, sunt și cele dominate de autoritatea dușmanului (a invadatorilor turci, tătari, leși sau ruși), a tâlharului (văzut ca haiduc decăzut, hoț necinstit sau exilat oportunist), a boierului nedrept, exponent al epocii fanariote, oponent al ideilor progresiste, a sălbaticului barbar (ipostaziat ca țăran, infirm, monah, pustnic). În *Locuri de rezistență*, am considerat că particularitățile folclorice înscrise în peisajul local al patriei se constituie ca elemente de identitate, de autoreprezentare și reprezentare a alterității, menite să confere rezistența națiunii, prin conservarea și teaurizarea culturii poporului, prezente în universul rural. Mai ales la Alecu Russo, în evocările din *Amintiri*, lumea satului conturează liniile unui univers edenic, peremptoriu; tradițiile și obiceiurile locale articulează caracterul atemporal al națiunii, constituindu-se ca mărturii ale vechimii și longevității poporului. În

²⁰ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 14.

cadrele acestei reprezentări, am putut identifica registre semantice corespondente atât patriei-peisaj, cât și patriei-popor, integrate deopotrivă construcției tropului literar al țăranului român și geografiei afective a mediului rural. Analizând deprinderea pașoptiștilor de a „rescrie”²¹ peisajul în termenii ideologici, dar și în acord cu propria sensibilitate, am observat că hărțile literare ce cartografiază peisajele decupate în acest subcapitol – locurile trecutului, locurile de apărare, cele periculoase și cele de rezistență, prezintă aceeași coordonată de bază: poporul. Ca atare, am ales să privim reprezentările locurilor din această secțiune ca articulări ale patriei-popor, un trop literar utilizat îndeosebi în reprezentări ale patrioticului revoluționar.

Cea de-a treia secțiune a ultimului capitol, *Geografia locului în paradigma ideologiei romantice: vedere și viziune*, nu e proiectată ca simplă expunere a unor categorii estetice celebre în paradigma ideologiei romantice și a întregii culturi europene dintre secolele XVI-XIX (anume exotismul și pitorescul) în legătură cu geografia simbolică a patriei pașoptiste, ci servește unor reflecții analitice valoroase asupra celor două gesturi senzoriale atât de relevante pentru edificarea unei culturi naționale, i.e. vederea și viziunea. Dacă pe de o parte, în reprezentarea patriei-peisaj, privirea pașoptiștilor asupra locurilor românești se identifică uneori cu o vedere încadrată de convenția stereotipică a pitorescului, pe de cealaltă, în reprezentarea patriei-popor, privirea pașoptiștilor construiește viziunea unei (auto-)exotizării menite să hrănească un proces de autocunoaștere influențat atât de toposul cultural occidental, cât și de cel sud-est-european.

În urma acestui parcurs analitic, am putut conchide că procesul de cristalizare a culturii române, în perioada pașoptistă, regăsește resurse imaginative semnificative în articularea locurilor patriei ca elemente de peisaj ce configurează simbolic „raiul pe pământ”, pe palierele peisajului național, ale istoriei și ale folclorului. Aceste paliere irigă straturile de memorie, în reprezentarea edenică a locurilor românești, constituindu-se totodată ca aglomerări compacte ale bazinului semantic specific perioadei pașoptiste. După cum am demonstrat, atât locurile memoriei (în accepțiunea lui Pierre Nora și Jan Assmann), cât și locurile în memorie (în accepțiunea lui Hans Belting) configurează obiecte spațio-temporare, al căror caracter stratificat, dinamic, imbricat, susține interacțiunile dintre dimensiunea reală, geografică, și cea imaginativă, proiectată în virtutea unor mituri și legende ale identității etnice, în baza cărora colectivitatea învață să se perceapă ca o națiune – comunitate a unor oameni ce împărtășesc aceeași conștiință națională, metabolizată de credința că întreaga colectivitate se revendică de

²¹ Florin Faifer, *op. cit.*, p. 13.

la o cultură comună²², de unde și echitatea de a percepe națiunea îndeosebi ca pe o comunitate culturală.

La o primă lectură, accepțiunile patriei delimitate în cercetarea noastră (patria-mamă, patria-iubită, patria ca țărancă româncă, patria-Dochia, patria ca vatră istorică și zid al credinței, patria-peisaj, patria-popor) creează iluzia unei abordări tematologice a reprezentării locurilor românești. Sprijinindu-ne, însă, pe compatibilitatea teoretică pe care atât imagologia, cât și geografia literară o manifestă față de organizarea, prin instrumente eficiente, a unui imaginar colectiv, am configurat aceste accepțiuni, în analiza noastră, sub forma unor variațiuni ale nucleului reprezentării. Ele articulează imaginarul patriei atât din perspectiva egocentrată a imagologiei, cât și din perspectiva geocentrată a geografiei literare. În esență, statutul de „montaj” al literaturii de călătorie, ce „solicită o abordare critică «deschisă», care să poată percepe textele ca având nu un obiect și, cu atât mai puțin, un sens unitar, ci ca fiind înțelese într-o serie de contexte și relații”²³, a fost cel care ne-a inspirat să valorificăm plasticitatea limbajului literar și artistic (și capacitatea sa de metaforizare) în conturarea acestor accepțiuni ce relevă o dimensiune aparte – pe alocuri incongruentă, dar inovatoare, totuși, în felul său – a cercetării noastre.

²² Hugh Seton-Watson, „On trying to be a Historian of Eastern Europe”, în Dennis Deletant, Harry Hanak (eds.), *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, Londra, Macmillan Press, 1988, p. 10.

²³ Alex Drace-Francis, *The Traditions of Invention*, ed. cit., p. 92: „There is probably something in the nature of travel writing, its status as «montage», that calls for an «open» critical approach which can see texts as having not one object, still less a unitary meaning, but as being understood in a series of contexts and relations”.